

ДЕФІНІТИВНА НОРМА ТА ЇЇ ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проблема дослідження дефінітивних норм належить до числа суміжних між юриспруденцією та логікою, і, треба сказати, вона ще недостатньо вивчена в обох цих сферах.

Частина правовідів підкреслює, що це «нетипові» норми, які виконують роль «трафаретного вказівника», що вносить точність та ясність у аналіз обставин справи, інша частина відкидає саме поняття «нетиповості» спеціалізованих норм, у тому числі і норм-дефініцій. Деякі фахівці звертають увагу на те, що норми-дефініції, як і норми-принципи, безпосередньо не регулюють правовідносини, а беруть участь у такому регулюванні лише через інші норми [1, 348, 356].

У сучасній логіці проблемі специфіки норм-дефініцій взагалі майже не приділяється увага, мабуть, через те, що кожна дефініція передбачає момент неминучої нормативності, оскільки кожна ознака, що входить до неї, нормативна [2, 40].

В. Д. Титов [3] намагається привернути увагу до значущості обліку логічних особливостей правових дефініцій, до аналізу самої їхньої можливості та необхідності у праві.

А між тим неувага до специфіки дефінітивних норм не завжди була властива логічним дослідженням і у тому числі підручникам з логіки. У першому томі відомого підручника «Логіка» Христофа Зігварта, який вийшов у 1873 р., відмічається, що юристи вимушені часто уточнювати значення ряду ключових термінів у різних галузях права, але при цьому далеко не всі ці уточнення можна назвати дефініціями у строгому смислі слова. Найчастіше доводиться встановлювати практично наявне використання, виправдовувати, пояснювати та приймати його замість того, щоб будувати реальні чи номінальні, аналітичні чи синтетичні визначення. Але якщо вже юрист будує визначення, то, на думку Х. Зігварта, він це робить особливим чином. Насамперед, це стосується вибору знакових форм. Специфічною відмінністю є те, що не усяка дефініція робиться за допомогою наукової термінології: доводиться відшукувати у природній мові такі вислови, що позбавлені двозначності та дозволяють без сумнівів підводити під них об'єкти [4, 318].

Іншою відмінністю правових дефініцій даний автор вважає те, що головною функцією у них є функція підведення, а тому у них не вказується весь зміст відповідного поняття; «тут достатньо такої формули, яка називає тільки характеризуючі властивості, достатні для того, щоб правильно здійснити підведення даних явищ та розрізнити їх з-поміж інших» [4, 321]. Такі дефініції автор називає діагностичними. У них одні ознаки із необхідністю передбачають наявність інших — суттєвих, головних, наслідком яких, власне, і є обрані характеристичні ознаки. Якщо цього не враховувати, то деякі формулювання, що використовуються юристами, можуть здатися такими собі «логічними монстра-

ми». Зігварт наводить приклад із Німецького кримінального права, що полягає у розрізненні злочину, проступку та порушення у відповідності до міри покарання. Це розрізнення термінів не можна вважати звичайними дефініціями: тут тільки розокремлюється застосування термінів на основі відомого загального поняття законної кари. Для порівняння скажемо, що чинним Карним кодексом України наводиться аналогічне розрізнення злочинів на злочини невеликого ступеня тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (див. Загальна частина. Розділ III. Стаття 12). Ознакою, за якою проводиться дане розрізнення, виступає міра кари.

Зігварт визнає, що усі дефініції у визначеному смислі є діагностичними, оскільки вони не можуть перерахувати усі ознаки предмета думки. Але «залишається відмінність між тими формулами, які слугують тільки для найлегшого діагнозу, і тими, що разом з тим намагаються розкривати зміст поняття» [4, 322].

Як уявляється, не втратили своєї актуальності не тільки аналіз діагностичних дефініцій, але і цілий ряд інших ідей Зігварта. Заслуговують обміркування його тези про те, що усі визначення є номінальними, що від власне дефініцій треба відрізнити інші форми уточнення фактичного застосування слів, що при вивченні змісту понять слід враховувати як вид внутрішнього зв'язку ознак («синтезу ознак»), так і місце даного поняття у визначеній системі понять.

Нашим завданням є розгляд проблеми дефінітивних норм як у загальнотеоретичному аспекті (співвіднесення різних точок зору логіків та юристів щодо дефінітивних норм), так і — головним чином — у аспекті загальних умов їхнього адекватного розуміння, тлумачення у юридичній практиці (практична герменевтика). Методологічним інструментом аналізу є комунікативна концепція логіки, що взята в аспекті «живого функціонування» і логіки, і юриспруденції. У цій роботі мова може йти тільки про загальні контури вирішення поставлених завдань.

Загальнотеоретичний аспект аналізу дефінітивних норм. Існуючі розбіжності у теорії визначення стосуються як розуміння сутності цієї операції, так і наслідків, що випливають із цього розуміння класифікації визначень, прийняття правил, котрим повинна підпорядковуватися дана операція. Ці розбіжності достатньо повно наведені у небагатьох книгах, присвячених визначенню [див., напр., 5].

Чи стосується дефініція поняття, об'єкта чи слова і чи може бути ця диференціація основою для класифікації дефініцій — відповідь на подібні запитання може бути отримана у комунікативній концепції логіки. Будь-яке поняття і формується, і функціонує у «живій» мовній комунікації і повинно бути однаково зрозумілим і адресанту, і адресату. Дефінітивна норма права існує не тільки як смисл терміна, який «вкладено» в нього законодавцем. Вона існує і як смисл терміна, зрозумілий тими, для кого норма призначена — для громадян держави і для тих, хто зайнятий правозастосуванням у широкому смислі цього слова (суддя, прокурор, адвокат у тому числі).

Ось чому вибір мови для дефінітивних норм (як і взагалі для усіх норм права) повинен підпорядковуватися принципу доступності для розуміння усі-

ма учасниками комунікації з приводу права. Дефініції завжди подаються у наукових термінах. Юриспруденція повинна піклуватися про адекватний переклад теоретичних термінів на еквіваленти у природній мові. Виключно «цеховою» мова права в цій частині бути не може. Хоча, безумовно, «цехова» частина мови теоретиків права неминуче формується. Проте, на відміну від мови фізиків-теоретиків, вона не тільки може, але і повинна мати адекватні «переклади» на літературні варіанти природної мови, яка виступає мовою даного виду комунікації.

Інша важлива обставина, пов'язана із розумінням комунікативної функції будь-якої знакової форми, у тому числі юридичного терміна, полягає у прийнятті триєдності знака: його предметного значення, його смислового значення та його власне мовної «матерії» — слова, словосполучення.

Готове, сформоване, зріле поняття повинне бути єдністю цих трьох елементів, що прийнята усіма учасниками комунікації. У тій мірі, в якій дефінітивна норма задає предметне значення знака, вона є уточненням об'єкта, про який іде мова (реальної ситуації). В тій мірі, у якій дефінітивна норма прояснює мовну обумовленість даного слова, вона уточнює зв'язок слова з іншими словами даної мови (етимологія, лексичний склад, граматична форма, історія трансформації смислу слова і т.п.).

Семіотичний постулат про єдність предметного, смислового значень слова з самим словом як елементом мови примушує нас скептично ставитися до будь-якого протиставлення реальних і номінальних визначень і навіть до спроб їхнього жорсткого розрізнення.

Будь-яке правильне ефективне визначення реально і номінально одночасно. Відмінність у акцентах. Якщо ж визначення тільки номінальне, воно не може бути правильним і ефективним: однієї мовної інформації про слово як таке, без урахування співвідношення з дійсністю, недостатньо для його повноцінного функціонування в комунікації. Якщо смислове значення терміна не включає загальних, суттєвих ознак даного класу предметів, то це не визначення поняття, а інша форма уточнення смислу терміна (описання, порівняння, характеристика, вказівка).

У зв'язку з цим є цікавим питання про остенсивні визначення. Це, беззаперечно, реальні визначення. Але ефективними (правильними логічно) вони будуть тільки тоді, коли гарантують «рівність» дефінієнса та дефінієндума, їхню смислову взаємозамінність, практичну ясність та однозначність розуміння — ідентифікацію відповідних слів мови. Безспірний приклад остенсивної дефініції — це визначення понять «перша черга нащадків за законом», «друга черга нащадків за законом» і т.д. у ст. ст. 1261–1265 Цивільного кодекса України. Ці визначення і реальні (задають предметну область), і номінальні (задають смисл юридичного терміна) одночасно. Ліва та права частини взаємозамінні. Цього не можна сказати про формулювання, за допомогою яких ілюструються остенсивні визначення у деяких підручниках логіки: «Це — верблюд». Тут немає визначення. Це вказівка. Ліва та права частини взаємозамінні лише у даний момент часу та у даному місці, а дефініція передбачає стійкість у часі

та у різних ситуаціях. Наведення прикладу, ілюстрації, показ чого-небудь — це не дефініція, хоча, звичайно, це способи роз'яснення значення слова.

Умови тлумачення дефінітивних норм.

У контексті комунікативного підходу до логіки та до юриспруденції можна виділити як необхідну умову адекватного розтлумачення дефінітивних норм опору на три смислових поля (принаймні три).

Перше смислове поле окреслюється відношенням: текст дефінітивної норми — контекст системи норм даної галузі права — контекст всієї системи права — інтертекст культури даного суспільства — інтертекст культури людства. Останні ланки цього ланцюга практично ніколи не експлікуються юристами. Їхнє завдання — врахувати внутрішній зв'язок ознак у даній нормі, потурбуватися про несуперечне релевантне входження даної норми в систему даної галузі права. Взаєморозуміння учасників судового процесу може бути порушене, якщо дефінітивна норма припускає різні тлумачення, різні співвідношення з іншими нормами права. Це досить зрозуміло у випадку неузгодження смислів різних правових норм, з якими співвідноситься дана дефініція.

Друге смислове поле виникає при діахронічному підході до даної дефінітивної норми: встановлюється її відношення до усіх попередніх дефініцій у попередніх варіантах кодексів. Аналізується історичний ряд дефінітивних норм даної галузі права, простежується характер змін, позначаються можливі альтернативні варіанти еволюції даної норми із урахуванням тенденцій розвитку правових відносин.

Третє смислове поле інтерпретації дефінітивних норм формується у процесах їхнього практичного застосування. Досліджуються різні форми «смислового напруження», незбігання смислів, які виникають у процесі правової комунікації, пов'язаної із правозастосуванням. У цьому плані були б цікавими для аналізу практичні результати діяльності судів вищих інстанцій, що стосуються проблем тлумачення ключових юридичних термінів.

На закінчення слід відмітити ряд загальних умов ефективності дефінітивних норм, які стосуються усіх перерахованих вище смислових полів їхньої інтерпретації.

- Варіант «бритви Оккама»: не створюй зайвих дефінітивних норм; будь-яка дефініція — це зведення менш відомого, невизначеного до більш відомого, більш визначеного. І в цьому плані можна погодитися із А. А. Івінім, що визначати невідоме за допомогою того, що ще не досить відоме, «не дозріло» у даний час — значить «створювати оманливу видимість ясності» [6, 48]. Ось чому не можна вважати, що велика кількість дефінітивних норм — критерій ясності, визначеності того чи іншого кодексу.

- Варіант принципу системності: визначай системно. Ознаки, які включено в окрему дефініцію, і різні дефініції, які належать до однієї галузі права, повинні утворювати упорядковану цілісну систему. Смисловий, предметний і прагматичний смисли норми-дефініції повинні утворювати взаємопов'язане ціле, і кожен із цих аспектів норми повинен детермінувати інші, повинен бути, як мінімум, релевантним їм.

• Варіант принципу розвитку: будь-яка дефініція не вічна, але повинна бути максимально стійкою. Кожна дефініція у живій комунікації змінює свій смисл у кожному новому своєму застосуванні. Тому потрібно турбуватися про незмінність лише фундаментальної, ядерної частини смислу поняття, не ускладнювати визначення деталями, які завжди ситуативні. Розрізнення фундаментальної та ситуативної частин смислу дефінітивних норм допоможе усвідомити механізм їхнього функціонування, направлений на кваліфікацію одиничного у термінах загального, що завжди важко.

• Принцип «життя багатше за будь-яку дефініцію». Знову повернемося до Зігварта: «Формули понять не мають своїм завданням замінювати наявне уявлення про одиничне, а лише зробити можливим його логічний аналіз; в їхній основі тільки те, що усяке одиничне може бути виражене за допомогою загальних предикатів» [4, 447]. Думка, може бути, банальна, але вона нагадує нам, що будь-яка формалізація, якою б досконалою вона не була, не може замінити усього спектра життєвих обставин, що підводяться під дефініцію. Тут важлива професійна мудрість юриста [7], яка неможлива без широченної загальної культури. Чим мудріша дефініція, тим більше гарантій, що вона не піде у конфлікт з переживанням усього багатства життя, а навпаки, допоможе правильно зрозуміти сутність справи.

Завершимо даний розгляд ще одним зауваженням. Дозволю собі узяти під сумнів, що окрім реальних і номінальних корисно виділити третій вид визначень — арбітральні. Ці «три основних шляхи побудови визначень у праві» [3, 205], як здається, насправді не існують як самостійні, окремі шляхи. Це різні аспекти ефективної дефінітивної норми: вона повинна уточнювати термін як елемент прийнятої мови, вона повинна уточнювати предметну віднесеність терміна за допомогою ознак, включених у дефініцію, і вона, нарешті, повинна бути сприйнята усіма учасниками комунікації — не тільки юристами, але й тими простими смертними, які за допомогою юристів (арбітрів) повинні розуміти і приймати норми права (як же ж інакше їх виконувати?).

У чому можна погодитися з В. Д. Титовим, так це у тому, що сумісний поглиблений аналіз дефінітивних норм як логіками, так і юристами — це вагомий внесок у розвиток юридичної логіки.

Література

1. Сурилов А. В. Теория государства и права : учебник / А. В. Сурилов. — К. ; О.: Вища шк., 1983. — 439 с.
2. Светлов В. А. Современная логика : учеб. пособие / В. А. Светлов. — С.Пб. : Питер, 2006. — 400 с.
3. Титов В. Д. О специфике определений в юриспруденции / В. Д. Титов // Логико-философские штудии. — С.Пб., 2005. — Вып. 3. — С. 197–205.
4. Зигварт Х. Логика. Т. 1 / Х. Зигварт. — М. : Изд.дом «Территория будущего», 2008. — 463 с.
5. Горский Д. П. Определение / Д. П. Горский. — М. : Мысль, 1974. — 312 с.
6. Ивин А. А. Логика для юристов / А. А. Ивин. — М. : Гардарика, 2004. — 288 с.
7. Шамес Й. А. Професійна мудрість юриста / Й. А. Шамес, В. І. Терентьев. — Миколаїв, 2006. — 242 с.

Анотація

Сумарокова Л. М. Дефінітивна норма та її герменевтичний аспект. — Стаття.

У статті розглядається ряд загальнотеоретичних питань щодо сутності та видів визначень. Пavidється критика розділення реальних та номінальних визначень. Виділяються необхідні умови адекватного розуміння і ефективного використання дефінітивних норм права. Зокрема, захищається теза про необхідність єдності у правовій комунікації принаймні трьох смислових полів: перше утворене відношенням текст норми—контекст—інтертекст; друге — відношенням у історичному ряду усіх попередніх дефініцій даного терміна; третє — процесами практичного застосування дефінітивної норми.

Ключові слова: дефініція, дефінітивна норма, контекст, інтертекст.

Summary

Sumarokova L. M. Definitive Norm and its Hermeneutical aspect. — Article.

A number of general-theoretical questions concerning essence and kinds of definitions is considered in the article. The criticism of division of real and nominal definitions is given. Necessary conditions of adequate understanding and an effective use of definitive norms of the right are allocated. In particular, the thesis about necessity of unity for legal communications at least three semantic fields is protected: the first is generated by the relation the text of the norm-context-intertext; the second — the relation in historical to a number of all previous definitions of the given term; the third — processes of practical application of definitive norms.

Keywords: definition, definitive norm, context, intertext.

УДК 341.01.001.12:801.73

Б. В. Бабін

ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «МІЖНАРОДНА ПРОГРАМА» У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У сучасних міжнародних відносинах необхідність активного втручання суб'єктів різного характеру в розв'язання структурних проблем міжнародного життя привела до використання програмно-управлінського підходу в будь-якій міждержавній або глобальній системі. Наявність програмно-управлінського втручання як регіональних і глобальних міжнародних структур, так і окремих держав у правовідносини різного характеру обумовлює потребу в дослідженні відповідних програмних засобів. Оскільки такі управлінські дії носять міжнародно-правовий характер, вони стають предметом регламентації цієї галузі права та мають розглядатися із використанням відповідної методології. Отже, виникає закономірне запитання щодо правової природи та значення міжнародних програм у процесах правотворчості, правової регламентації та регулювання міжнародних правовідносин. Відповідь на це запитання потребує глибокого розуміння категорії «міжнародна програма», зокрема через вжиття герменевтичних методів, що і буде метою нашої роботи. Слід зазначити, що аналіз змісту категорії «програма» у контексті теорії програмно-управлінської діяльності, яка була розроблена за нашою участю [1], в останні роки проводився такими